

ROBERT WOŹNIAK

NOWE ZAKRESY BADAŃ SOCJOLOGII MORSKIEJ W POLSCE

I. WSTĘP

Działalność człowieka na morzu i na rzecz morza przejawia się w różnych formach i w ramach wielu instytucji, a także specjalności. Wraz z rozwojem sił wytwórczych i aktywności człowieka na morzu pojawiają się nowe sfery kontaktów, wzrost linii żeglugowych, przedłużenie morskich szlaków transportowych i cały szereg dalszych poczynań związanych z funkcjonowaniem gospodarki morskiej. Równocześnie też coraz większy krąg socjologów zaczyna dostrzegać problematykę społeczno-kulturową ludzi morza.

Wyłania się pytanie, co to jest socjologia morska, czym różni się od innych nauk szczegółowych i jakie funkcje powinna spełniać, jakie są przesłanki jej powstania i rozwoju. Nie może być dzisiaj kwestią sporną wyodrębnienie nowej subdyscypliny socjologicznej, określonej najczęściej mianem „marine sociology”, czyli socjologii morskiej lub socjonautyki, czy po prostu socjologii ludzi morza. Prowadzone przez socjologów w Polsce Ludowej i za granicą badania nad problemami społecznymi ludzi morza są już dość liczne, a ich problematyka wskazuje na to, że mamy do czynienia z uformowaną dyscypliną szczegółową.

Socjologia morska, będąc uwarunkowana kompleksem czynników morskich o charakterze komplementarnym, nie powstała w oderwaniu od rozwoju myśli teoretycznej socjologii ogólnej i innych nauk społecznych. Koniecznym warunkiem jej rozwoju było gromadzenie i ustalanie faktów dotyczących rzeczywistości przyrodniczej i społecznej ludzi morza. Rzeczywistość ta sprawia, iż ludzie zatrudnieni w gospodarce morskiej wyróżniają się od innych kategorii zawodowych tym, że: a) w większości znajdują się w trudnym i często zagrażającym ich życiu i bezpieczeństwu pracy środowisku nautycznym; b) żyją i pracują na statkach, które są dla nich z jednej strony zakładem pracy i domem mieszkalnym, a z drugiej miejscem rekreacji i spędzania czasu wolnego; c) środowiska, w którym marynarze i rybacy przebywają (statek, łowisko itp.) są względnie zamknięte; d) ludzie morza wykonują specyficzny zawód wymagający dyscypliny, wysokiej kultury pracy i odpowiedzialności; e) wydatny wpływ

na pracę ludzi morza wywierają czynniki negatywne (choroba morska, okresowy celibat, rozłąka); f) pomyślna praca na morzu zależy od zespołu czynników poczynając od warunków pracy i życia na morzu, a kończąc na rozwoju zawodowym i rodzinnym, stopniu uczestnictwa w życiu społecznym załogi, w nowatorstwie technicznym na statku. Wejście do kategorii ludzi morza, orientacja na zawód morski, jego prestiż i status społeczny zależą również w dużym stopniu od sposobu i poziomu działania szkół morskich, od poziomu świadomości i morale załóg pływających, od ukształtowanego systemu wartości, roli armatora czy też organizacji społeczno-politycznych działających na statkach lub we flocie. Należy przyjąć, że proces rozwoju danej dyscypliny naukowej zawsze jest uwarunkowany praktyką i stanem teorii. Poznać i opisać te fakty — znaczy przedstawić teorię ich powstania, rozwoju i funkcjonowania, opisać ich prymat społeczno-kulturowy we wszystkich kategoriach ludzi morza i w związku ze wszystkimi etapami rozwoju ich świadomości¹

II. OKREŚLENIE PRZEDMIOTU SOCJOLOGII MORSKIEJ

Ścisłe określenie przedmiotu socjologii morskiej jest trudne ze względu na jej młodość i szybki rozwój². Socjologia morska jest jedną z dziedzin nauk społecznych, która wyrosła z refleksji naukowej nad życiem i pracą ludzi morza.

W polskiej literaturze próby określenia przedmiotu socjologii morskiej wymagają dalszych uściśleń i weryfikacji naukowej. Do ciekawych propozycji z tego zakresu należy definicja J. Sztumskiego, Uważa on, że „socjologia nautyczna (socjonautyka) zajmuje się badaniem wpływu obszaru działalności zawodowej środowisk nautycznych na kształtowanie się współżycia ludzi, badaniem powstałych w wyniku tego współżycia różnych struktur społecznych (np. załoga statku) i różnych wytworów społecznych zarówno materialnych (np. wzorów osobowych marynarzy), jak też niematerialnych (np. różnych przesądów) oraz badaniem ukształtowanych w społecznym procesie opanowywania obszarów żeglownych instytucji wyspecjalizowanych i jednostek ekologicznych o charakterze nautycznym”³.

W pierwszej definicji R. Woźniaka „przedmiotem badań socjologii nautycznej (socjologii morskiej) są przede wszystkim zjawiska i procesy

¹ L. Janiszewski, *Socjologia morska. Wstęp informacyjny i bibliograficzny*, Szczecin 1977, s. 23; R. Woźniak, *Środowiska nautyczne w Polsce w świetle socjologii*, *Nautologia* 1971, nr 2-4, s. 107-117.

² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963, s. 7.

³ J. Sztumski, *Socjologia nautyczna. Przedmiot i problemy*, *Nautologia* 1971, nr 2-4, s. 5.

tworzenia się, rozwoju i upadku różnych zbiorowości społecznych, których życie i praca współdecydują o charakterze i nasileniu zmian efektywności nautycznej społeczeństwa i państwa"⁴. L. Janiszewski przedmiotem badawczym socjologii morskiej uczynił różne zbiorowości, instytucje i procesy społeczne związane z podstawowymi kierunkami i formami aktywności ludzkiej na morzu. Zaś socjologię morską można w tym kontekście określić z grubsza (na obecnym etapie badań) jako tę szczegółową dyscyplinę socjologiczną, która bada zbiorowe, instytucjonalne i spontaniczne formy różnorodnej, przeważnie ekonomicznej, choć nie wyłącznie, aktywności człowieka na morzu, pod wpływem morza lub na rzecz morza, ze szczególnym uwzględnieniem warunków i skutków społecznych tej aktywności⁵.

W niniejszej pracy rozważania definicyjne są tylko założeniami pomocniczymi ułatwiającymi wyznaczanie faktów społecznych oraz ogólnych dziedzin rozważań socjologicznych. Wymienię niektóre z tych dziedzin.

1. Badania zbiorowości społecznych zaliczonych do kategorii „ludzi morza”. Tworzą je zarówno jednostki i grupy społeczne bezpośrednio pracujące na morzu (np. marynarze i rybacy), jak też te, które zabezpieczają, organizują, kierują pracą na morzu i spełniają wobec niej szeroko rozumiane funkcje społeczne i usługowe. W odniesieniu do tej zbiorowości wydają się istotne następujące problemy badawcze: 1) formowanie się zbiorowości morskich; 2) typologia ludzi morza; 3) kategorie społeczno-zawodowe ludzi morza, ich cechy społeczno-demograficzne i kulturowe oraz różnorodne relacje i stosunki społeczne między nimi; 4) role, pozycje, status społeczny i wzory osobowe; 5) system obyczajów, norm i wartości ludzi morza; 6) socjologiczne problemy postaw światopoglądowych; 7) socjologiczne problemy preorientacji i adaptacji zawodowej, rekrutacja do szkół morskich; 8) system ruchliwości społecznej; 9) kultura, styl i sposób życia ludzi morza i inne.

2. Badanie instytucji o charakterze nautycznym. Do zbioru tych instytucji zalicza się na ogół: 1) instytucje nautyczne związane z akwenami otwartymi, a więc żeglugi i transportu morskiego, rybołówstwa i przetwórstwa morskiego, stoczni morskich i remontowych; 2) instytucje nautyczne pośredniczące w wymianie i zbyciu, związane z organizacją linii żeglugowych, transportem, przeładunkiem towarów; 3) instytucje nautyczne usługowo-pomocnicze i oświatowo-wychowawcze czy też socjalne pracujące na rzecz ludzi morza i ich rodzin. Badania socjologiczne obejmować w tej dziedzinie mogą: 1) problemy instytucji morskich; 2) zagadnienia planowania, analizy i optymalizacji pracy instytucji nautycznych[^]

⁴ R. Woźniak, *Środowiska nautyczne*, s. 107.

⁵ L. Janiszewski, *Socjologia morska*, s. 39.

3) typologia systemów i struktur społecznych w instytucjach morskich; 4) zarządzanie i kierowanie instytucjami morskimi; 5) organizację pracy i wypoczynku; 6) działalność organizacji społeczno-politycznych w instytucjach morskich; 7) zadowolenie z pracy i jego uwarunkowania; 8) socjologiczne aspekty kształcenia i doskonalenia morskiego; 9) rodzinę i małżeństwo ludzi morza i inne.

3. Badanie procesów społecznych. Biorąc pod uwagę dotychczasowe rozważania na temat zbiorowości morskich oraz ich instytucji należy ukazać obecne procesy zachodzące w sferach: działalności na morzu i na rzecz morza, organizacji ekonomicznej, demograficznej czy też społecznej, ideowo-wychowawczej i rekreacyjnej. Badania socjologiczne w tych sferach obejmować mogą m.in. następujące problemy: 1) procesy tworzenia nowych instytucji morskich; 2) problemy aktywności nowatorskiej i funkcjonowania nowych zawodów i stanowisk pracy; 3) przeobrażenia struktur społecznych, tendencje rozwojowe; 4) społeczno-polityczna i produkcyjna aktywność załóg pływających; 5) procesy położenia społecznego ludzi morza; 6) sposób życia marynarzy oraz ich aktywność kulturalna; 7) udział ludzi morza w procesach zarządzania i kierowania statkiem i flotą; 8) ludzie morza w procesie socjalistycznych przemian; 9) zmiany w strukturze i charakterze społecznym ludzi morza; 10) socjologiczne problemy wychowania ludzi morza; 11) procesy płynności i stabilizacji we flocie; 12) procesy humanizacji życia i pracy; 13) procesy dezorganizacji i patologii społecznej i inne problemy.

4. Badanie społeczności terytorialnych o charakterze nautycznym. Biorąc pod uwagę różne układy osadnicze i ekologiczne można wyróżnić: 1) wiejskie, wiejsko-miejskie i miejskie społeczności terytorialne. Stanowią one charakterystyczne jednostki w układzie przymorskiej sieci osadniczej; 2) z kolei spośród tych układów można wyróżnić portowe miasta i wsie: a) morskie, b) śródlądowe lub większe zgrupowania określane mianem zespołu portowego czy też zespołu miejsko-portowego. Niewątpliwie występuje tutaj cały szereg problemów badawczych, a wśród nich: 1) badanie przestrzennej formy skupienia i zrzeszania się ludzi morza; 2) struktury społeczności morskiej; 3) system tworzenia i recepcji kultury morskiej; 4) problemy zróżnicowania ludzi morza; 5) strefy ekologiczno-przestrzenne związane funkcjonalnie z życiem i odpoczynkiem ludzi morza; 6) ponadlokalne funkcje pełnione w stosunku do szerszych zbiorowości; 7) funkcjonowanie kulturowych ośrodków ludzi morza; 8) problemy specyfiki życia ludzi morza; 9) problemy więzi w strukturze społecznej i przestrzennej; 10) wszelkie przejawy życia zbiorowego ludzi morza, wytworzone przez nich instytucje, wszelkie zjawiska i procesy zachodzące w tych zbiorowościach; 11) problemy oświaty i wychowania, sprawy mieszkaniowe i zwartości społecznej ludzi morza; 12) problemy więzi miasta z portem; 13) zagadnienia edukacji morskiej społeczeństwa

czy też szerzej mówiąc społeczno-kulturowe uwarunkowania polityki morskiej państwa i jej zewnętrzne sprzężenia.

Jeśli badania makrosocjologii morskiej mają być pełne i pogłębione, muszą sięgać w wewnętrzną strukturę małych grup, sposób ich funkcjonowania i rozwoju itp., bo inaczej analizy te będą niekompletne. Owo dotarcie do istoty struktur może dokonać się poprzez badania i analizę tych obiektów.

III. SOCJOLOGIA MORSKA A INNE NAUKI SZCZEGÓŁOWE

Socjologia morska nie jest oczywiście jedyną nauką, jaka zajmuje się problemami ludzi morza i gospodarki morskiej. Problemy te są również przedmiotem badań psychologii przemysłu, ekonomii transportu, fizjologii i pedagogiki pracy i innych, które podejmują różne aspekty związane z działalnością człowieka na morzu i na rzecz morza.

Socjologia morska ma przede wszystkim istotny związek z socjologią ogólną. Jako jej subdyscyplina korzysta z dorobku teoretycznego i metodologicznego tej nauki, z drugiej strony w wyniku badań szczegółowych ludzi morza wnosi cenny wkład w rozwój teoretyczny i metodologiczny socjologii ogólnej.

Podobny zakres relacji występuje między socjologią morską a poszczególnymi subdyscyplinami socjologicznymi, szczególnie takimi jak: socjologia pracy i przemysłu, socjologia zawodów, socjologia miasta i wsi, socjologia rodziny, socjologia struktur społecznych, socjologia kultury, socjologia wychowania i czasu wolnego, socjologia polityki, zarządzania czy też socjotechnika. Socjologowie prowadzący badania ludzi morza mogą odwoływać się do problemów teoretycznych, metodologicznych i praktycznych wypracowanych przez te subdyscypliny naukowe.

Nadto należy zauważyć, że wiele zagadnień podejmowanych przez socjologię morską może być dokładniej zbadanych i uogólnionych, jeżeli zostaną one uzupełnione i poszerzone przez inne szczegółowe dyscypliny naukowe zajmujące się problemami społecznymi ludzi morza. Chodzi tutaj głównie o antropologię morską, etnografię morską, historię i psychologię morską, pedagogikę i medycynę morską i inne. Istota i podłoże tych związków wyłaniają potrzebę interdyscyplinarnego badania rzeczywistości społecznej ludzi morza.

IV. FUNKCJE SOCJOLOGII MORSKIEJ

Wyniki badań socjologii morskiej stanowią ważną podstawę dla strukturalnego, funkcjonalnego i rozwojowego poznawania i wyjaśniania procesów społecznych kształtujących zachowania ludzi morza i roz-

wiązowania problemów związanych z kierowaniem życiem społecznym w różnych jego dziedzinach. Wynikają stąd nie tylko ścisłe więzi socjologii z innymi naukami oraz tendencje do szerokiego badania i wyjaśniania rzeczywistości, ale również określone funkcje.

Racją bytu socjologii morskiej jest więc zaspokajanie określonych potrzeb społecznych wyznaczających jej funkcje. Socjologia morska spełnia następujące podstawowe funkcje:

1) poznawczo-informacyjną — polegającą na gromadzeniu wiedzy o rzeczywistości morskiej, ustalaniu mechanizmów i prawidłowości jakie wpływają na zachowania i procesy społeczne badane przez tę naukę;

2) diagnostyczno-prognostyczną — wyrażającą się w analizie danego stanu zachowań, cenie zjawisk i procesów w aspekcie funkcjonujących mechanizmów i prawidłowości oraz w odpowiedzi na pytanie: co nastąpi w wyniku takich działań. Chodzi bowiem tutaj o zaproponowanie cyklu zabiegów psychospołecznych celem modyfikacji ludzkich zachowań;

3) inżynieryjno-organizatorską, której istota sprowadza się do stosowania usprawnień działalności ludzi morza celem pełniejszego przyporządkowania i zharmonizowania działań poszczególnych jednostek i grup społecznych. Chodzi tutaj w szczególności o analizę struktury zachowań i czynników je określających oraz sferę normatywną, ukazującą sposoby organizowania działań i zachowań skutecznych na morzu i lądzie.

W wyszczególnionych funkcjach socjologia morska jest nauką zarazem teoretyczną i stosowaną. W zasadzie wyczerpująco charakteryzują one rolę, jaką spełnia socjologia morska. Mówi się niekiedy jeszcze o specyficznych funkcjach socjologii morskiej. Do tych funkcji należałoby zaliczyć:

1) funkcje społeczno-kulturowe — polegające na dostarczaniu wiedzy o życiu społecznym na morzu, o sposobach, zależnościach i mechanizmach społecznej obecności, o czynnikach kształtujących morale załogi, styl życia i inne;

2) funkcje ideowo-wychowawcze — wyrażające się m.in. w ukazywaniu wychowawczej roli pracy i życia na morzu, rozwijaniu osobowości, kultury politycznej, wzbogacaniu wiedzy o społeczeństwie;

3) funkcje socjalno-opiekuńcze — przyczyniające się do realizacji założeń polityki społecznej na morzu, które zgodnie z socjalistycznymi ideałami zmierzają do pełnej humanizacji warunków pracy na morzu.

Funkcje te są jednak o wiele bardziej skomplikowane. Ze społecznego punktu widzenia mają one charakter otwarty i względny. W wyszczególnionej liście bowiem pominięto m. in. funkcje terapeutyczne, psychologiczne, biotechniczne. Wymienione funkcje socjologii morskiej pozostają ze sobą w ścisłych związkach. Nabierają konkretnych treści w szczególnych dziedzinach i kierunkach socjologicznych zainteresowań teoretycznych i empirycznych.

V. NOWE KIERUNKI BADAŃ SOCJOLOGII MORSKIEJ

Obecny zakres zainteresowań socjologii morskiej jest dość rozproszony i nadal mało klarowny. Przedmiotem badań tej sub dyscypliny, jak wcześniej wspomniano, „są różne zbiorowości społeczne, instytucje i procesy społeczne, związane z różnorodnymi kierunkami i formami aktywności ludzkiej na morzu”⁶. Takie sformułowanie zadań badawczych, ustalone wcześniej na gruncie socjologii pracy⁷, doprowadziło w pewnym sensie do rozminięcia się zadań socjologii morskiej z istotnymi współczesnymi i przyszłościowymi problemami morskiej i przymorskiej rzeczywistości społecznej. Socjologia morska, bazując na zwięzonym zakresie badań, często gubiła specyficzną płaszczyznę swego przedmiotu i czyniła obszarem swych dociekań nie zawsze istotne problemy. Te tradycyjne propozycje heurystyczne i badawcze nie tylko nie dostrzegały wagi nowo powstałych problemów, lecz również nie próbowały ich wyjaśnić. Sprawy te omawiano już w wielu publikacjach, dlatego czuję się zwolniony ze szczegółowego ich prezentowania, jak i przedstawiania elementarnych pojęć tej dyscypliny⁸.

Warto przypomnieć, iż socjologia morska obejmuje swym przedmiotem różnorodne problemy dotyczące makrosocjeczności morskiej w rozumieniu całego systemu gospodarki morskiej i mezo- oraz mikro-socjeczności będących hierarchicznie niższymi obiektami społecznymi.

„Pomimo, że społeczność ludzi morza stanowi jakość wszystkich poziomów, to jednak wydzielenie tych mikro-, mezo- i makroobiektów badań jest zabiegiem nie tylko poznawczym, ale również praktycznym⁹.”

Idąc tropem tak pojętej socjologii morskiej, należy sięgnąć do nowych obszarów badań. Aby ten cel osiągnąć, musimy wstępnie chociaż niektóre te obszary wyodrębnić. Są to nie tylko problemy mikro-socjeczności ludzi morza, instytucji o charakterze nautycznym czy też kategorii ludzi morza dominujących w pierwszych badaniach, lecz również m.in. zagadnienia polityki morskiej i świadomości morskiej, edukacji morskiej i kultury morskiej czy wreszcie społeczne problemy transportu i handlu morskiego, turystyki i wypoczynku, socjologii informacji i socjotechniki itp. Odrębność socjologicznej analizy życia społecznego ludzi morza w porównaniu z innymi badaniami polega m. in. na wielostron-

⁶ L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Socjologia morska*, Wrocław 1984, s. 16.

⁷ Zob. J. Szczepański, *Uwagi o przedmiocie i zadaniach socjologii pracy*, w: *Jak pracuje człowiek. Z badań polskich psychologów, socjologów i ekonomistów*, pod red. S. Wieczorka, Warszawa 1961, s. 174-183.

⁸ R. Woźniak, *Problemy współczesnej socjologii morskiej*, *Nautologia* 1981, nr 3, s. 54 - 63.

⁹ *Ibidem*, s. 59 - 60.

nym ukazaniu konkretnych aspektów życia społecznego, wskazaniu przyczyn, które przeszkadzają wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi człowieka i zaspokajaniu jego potrzeb, lecz również na aktywnym przekształcaniu świata, na ruchu nauki na rzecz jego odnowy, na budowie nowych stosunków społecznych, na wyjaśnianiu prawidłowości formowania się nowego sposobu życia ludzi morza, ich kultury politycznej, mających wielkie znaczenie dla teorii i praktyki. Wyłonienie tych problemów, ich specyficzna jakość i struktura wymagają nowej orientacji nie tylko w socjologii morskiej, ale również w innych dyscyplinach naukowych.

Sądzę, że socjologia morska nie może rozwijać się prawidłowo, gdy pomija lub przechodzi obok problemów mieszczących się w jej podstawowym obszarze badań. Zwrócimy obecnie uwagę na niektóre tylko obszary badań.

I. PROBLEMY SOCJOLOGII POLITYKI MORSKIEJ

Socjologia polityki morskiej nie jest, jak dotąd, przedmiotem zainteresowań naukowych. Należy od razu zauważyć, że jest ona integralnie związana z szeroko pojmowaną polityką i stanowi zarazem część polityki państwa. Polityka morska otwiera fazę wstępną działań państw i społeczeństw, w której podejmowane są zasadnicze decyzje zarówno przez podmioty jednostkowe, jak i podmioty zbiorowe. Są to w pierwszym znaczeniu osoby (uczni, politycy, działacze) podejmujące te decyzje przy mniejszym lub większym udziale czy poparciu innych stron, a w drugim znaczeniu decydentami są upoważnione organy, instytucje, organizacje biorące na siebie obowiązek wpływania na kształt polityki poszczególnych państw. Polityka ta stanowi zarazem odbicie kierunków filozoficznych, tradycji i stereotypów, systemów wartości danego kraju i jego koncepcji ustrojowo-politycznej.

Nadrzędnym celem polityki morskiej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest optymalne wykorzystanie zasobów morza i walorów nadmorskiego położenia kraju, zgodnie z narodowymi interesami społecznymi, politycznymi, gospodarczymi i obronnymi państwa oraz warunkami określającymi możliwości ich urzeczywistnienia¹⁰.

Polityka morska swoje cele i zadania realizować może w modelu maksymalistycznym, zakładającym, iż w jej zakresie mieści się wszystko, co związane jest z morzem i przymorzem bądź w modelu minimalistycznym, który przewiduje selektywny charakter działań.

Dobór modelu i realizacji podstawowych celów polityki morskiej zależy w dużym stopniu od ogółu warunków, w jakich będzie w przyszłości rozwijana. Na warunki te składają się określone przesłanki prze-

¹⁰ *Polityka morska Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, załącznik nr 1 do postanowienia nr 14/84 Prezydium Rządu z 19 III 1984 r., s. 3.

mawiające za ogólnospołeczną celowością aktywnego zaangażowania się w sprawy morza, w niektórych przypadkach różnorodne ograniczenia, a nawet progi rozwojowe. Uwarunkowania te mają charakter historyczny, ekologiczny, polityczny, ekonomiczny, prawno-administracyjny, przestrzenny, społeczny lub regionalny.

Sformułowanie polityki morskiej stanowi efekt końcowy złożonego procesu społeczno-politycznego, na który składają się:

1) ustalenie spójności i zgodności celów polityki morskiej z celami ogólnospołecznymi — wyprowadzenie z niej szczegółowych celów dla poszczególnych działań, w tym również dla badań naukowych;

2) zsynchronizowanie celów polityki morskiej z celami innych działań gospodarki, kultury i nauki;

3) ustalenie instrumentów polityki morskiej realizowanej przez wszystkie instytucje gospodarki morskiej, sieć instytucji o profilu oświatowo-kulturalnym i politycznym, polityki kadrowej i działań strategicznych oraz kontrolno-regulacyjnych.

Polityka morska nie sprowadza się tylko do ogłoszenia węzłowych kierunków jej rozwoju. Trzeba również określić stopnie ich ważności i priorytety oraz powiązać je w jednolitą całość. Polityka morska, zwłaszcza w latach 1970 - 1980, miała najczęściej charakter żywiołowy i nierzadko przypadkowy, a jej rozwój był nierówny. Brak logicznego łańcucha powiązań polityki morskiej państwa socjalistycznego z polityką naukową nie zapewnił jej rozwoju, a z kolei socjologia daleka była od strategii i decyzji podejmowanych na różnych szczeblach gospodarki morskiej.

Jawi się więc potrzeba badań z zakresu socjologii polityki morskiej wyjaśniającej społeczno-kulturowe prawa i mechanizmy kierowania życiem społecznym ludzi morza, społecznymi funkcjami i międzynarodowymi stosunkami politycznymi związanymi z użytkowaniem i ochroną morza, planowaniem kontroli i oceną wszechstronnego wykorzystania atrybutu nadmorskiego położenia kraju.

2. PROBLEMY SOCJOLOGII EDUKACJI MORSKIEJ

Rodzima literatura socjologiczna dotycząca edukacji morskiej, a w węższym znaczeniu wychowania morskiego, jest już wcale pokaźna. Zwłaszcza gdy wziąć pod uwagę, że problem stosunkowo niedawno stał się sferą systematycznych badań¹¹.

Osadzenie edukacji morskiej w marksistowskim paradygmacie dialektycznych związków między różnymi piętrami: mikro-, mezo- i makro-strukturalnymi i rzeczywistościami społeczno-kulturowymi nakazuje analizę

¹¹ Wykaz bogatej literatury zamieszczono w artykule R. Woźniaka, *Problemy socjologii wychowania morskiego*, w: *Problemy i kierunki rozwoju socjologii*, pod red. L. Janiszewskiego, Szczecin 1980, s. 149 - 165.

jej w aspekcie wzajemnego i równoległego oddziaływania i przenikania w niej czynników społeczno-ekonomicznych, społeczno-kulturowych i osobowościowych. W ramach konkretnych całości społecznych dokonuje się bowiem określone działanie i współdziałanie tworzące uhierarchizowany obraz świata i poczucie własnej wartości.

Nie ma zresztą zgody w kwestii metodologii badań problemów wychowania morskiego, marynistyki i jej celów¹², pojęcia kultury morskiej¹³, systemów wartości, wzorów osobowych bądź norm społecznych, świadomości morskiej.

Ogólnosocjologiczne rozważania nad przesłankami zachowań społecznych prowadzą nas w konsekwencji do zagadnień socjologii wychowania, a ściślej do socjologicznych zagadnień wychowania morskiego¹⁴.

Zagadnienia wychowania morskiego ze względu na swój atrakcyjny charakter stawały się przedmiotem pozanaukowych sporów, nierzadko obciążonych moralizatorstwem i myśleniem życzeniowym. Ci jednak — jak pisze A. Piskozub — „pisarze publicyści, ze Stefanem Żeromskim jako najwybitniejszym z nich, budzili entuzjazm, nieraz egzaltację sprawami morza”¹⁵.

Stopniowo następuje rozwój świadomości morskiej i idei wychowania morskiego¹⁶. Nadal jednak pilną sprawą jest zbadanie i wszechstronne naświetlenie polityki morskiej państwa, jak również dopracowanie zwartej koncepcji teoretycznej, całościowo ujmującej problemy edukacji morskiej¹⁷. Badając bowiem problemy wychowawcze opisujemy obszary wspólne dla wielu nauk społecznych, m.in. psychologii społecznej, pedagogiki i socjologii. Procesy wychowawcze dokonują się w obrębie mikro-, mezo- i makrosystemów społecznych i ich struktur. Lokalizacja i analiza procesów wychowawczych w szeroko ujmowanej strukturze społecznej mieści w sobie dwa główne człony edukacji morskiej:

1) morskie społeczeństwo wychowujące — jako podmiot wychowania;

¹² T. Skutnik, *Marynistyka. Refleksje metodologiczne*, Tygodnik Morski 1972, nr 10, s. 17; L. Prorok, *Marynistyka a kultura narodowa*, Przegląd Zachodniopomorski 1969, nr 1, s. 2 — i inni.

¹³ B. Miazgowski, *Kultura morska*, Nautologia 1973, nr 1-2, s. 9 i n.; K. Kubiak, *Polska myśl morska a wychowanie*, Wychowanie 1973, nr 10, s. 34-37; F. W. Araszkiwicz, *Ideale wychowania Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 17 i n.

¹⁴ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 1981; W. Jacher, *Teoria więzi społecznej w socjologii Emila Durkheima*, Lublin 1973; tenże, *Zagadnienia integracji systemu społecznego. Studium z zakresu socjologii*, Warszawa—Wrocław 1976 — i inni.

¹⁵ A. Piskozub, *Bilans spraw morskich Polski*, w: *Sejmik morski, Słupsk, 29 - 30 maja 1985 r.*, pod red. A. Borowskiej, Warszawa 1986, s. 28.

¹⁶ B. Dopierała, *Wokół polityki morskiej II Rzeczypospolitej*, Poznań 1978.

¹⁷ T. Olchowy, *Edukacja morska. Poradnik programowo-metodyczny TWP*, Warszawa 1984, s. 14-15.

2) pokolenia równoległe i wszechstronnie wychowywane — jako przedmiot tego procesu.

Wskazujemy tym samym, że procesy wychowawcze dokonują się także w określonej kulturze i cywilizacji, zlokalizowane są przestrzennie i czasowo w instytucjonalnym systemie wychowania — jak określa to S. Kowalski¹⁸. Przyjmujemy zatem, iż struktura społeczna i zachodzące w niej procesy oraz funkcjonujący system wartości są podstawowymi czynnikami modyfikującymi procesy wychowawcze. Występujące w strukturze procesy wychowawcze mogą być charakteryzowane zarówno od strony zobiektywizowanej, jak i subiektywnej. W obu przypadkach mają one społeczny rodowód, podlegają bowiem dziedziczeniu i są nabywane m.in. przez uczestnictwo (praktykę) bądź drogą zinstytucjonalizowanej działalności wychowawczej.

Praktyka morska stanowi więc kolejny warunek funkcjonowania procesu wychowania morskiego, a także tworzenia dóbr materialnych. Jeżeli zatem w określonej społeczności nie będą realizowane praktyki morskie bądź przymorskie, pozwalające na zinstytucjonalizowanie systemu działalności wychowawczej, to oczywiście w społeczności takiej zanikają funkcje wychowawcze, przestaje istnieć planowe i celowe wychowanie morskie. Całościowa analiza systemu praktyki morskiej jest zatem ważnym kluczem do rozumienia wychowania morskiego i funkcjonowania gospodarki morskiej.

Ważną rolę odgrywa przy tym system organizacji procesu wychowawczego, jak również praktyka organizatorska tego procesu polegająca głównie na rozdzieleniu ról i ich realizacji. Morska praktyka organizatorska to taka, w której czynności organizowane związane są głównie z morskimi procesami wychowawczymi i pracą odbywającymi się na morzu bądź na lądzie. Praktyki te obejmują różne działania, wśród których występuje również wychowanie morskie. Realizacja praktyki przybrać może postać systemu organizacji procesu wychowania morskiego bądź też procesu wytwórczego w ogóle¹⁹.

Społeczny charakter procesu wychowawczego nie ogranicza się jednak tylko do roli praktyk i zinstytucjonalizowanego i nie zinstytucjonalizowanego oddziaływania wychowawczego. Dotyczy on również norm, zwyczajów, wartości moralnych i zawodowych, zróżnicowania strukturalnego i regionalnego, stabilności i jego zgodności z ustrojem społecznym, stanem gospodarki i kultury danego kraju itp. Istotne znaczenie w tych oddziaływaniach ma układ sił społecznych determinujących wychowanie morskie i efektywność pracy wychowawczej i produkcyjnej²⁰.

Całościowa analiza systemu organizacji procesu wychowawczego nie

¹⁸ S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974, s. 15-16.

¹⁹ A. Klawiter, *Problem metodologicznego statusu materializmu historycznego*, Warszawa—Poznań 1978, s. 68-75.

²⁰ S. Kowalski, *Socjologia wychowania*, s. 19.

wyczerpuje istoty wychowania, które jako swoiste zjawisko realizowane jest przez instytucjonalny system wychowawczy, w którym szkoła, organizacje młodzieżowe w swej wewnętrznej strukturze stanowią swoiste drabiny ruchliwości kształtowania aspiracji i motywacji. Instytucjonalny system wychowania morskiego to taki, w którym realizowane będą wśród innych zadań także treści morskie. Jednostki i grupy wykonują w nim role wynikające z celów i form wychowania morskiego²¹.

Wychowawcze funkcjonowanie instytucji czy systemów instytucjonalnych wyznaczają ogólne społeczno-kulturowe i ustawowe postanowienia. W systemie tym występować jednak powinien określony układ hierarchizacji i organizacji, humanizacji i racjonalizacji działań wychowawczych. Owe systemy instytucjonalne funkcjonować mogą na różnych poziomach rzeczywistości społecznej. Owa rzeczywistość wyznaczać będzie każdorazowo podział ról, praktyk i instytucji realizujących całościowe lub częściowe cele wychowania. I one winny stanowić obiekt całościowych badań.

Rezultatem realizacji celów i zadań edukacji morskiej jest określony typ świadomości i kultury morskiej. Wraz z realizacją tych założeń wzrastać będzie rozwój edukacji morskiej ukierunkowanej na pobudzenie, upowszechnianie i ugruntowanie świadomości morskiej społeczeństwa. Świadomość morska i jej system doktrynalny stanowią składową część świadomości narodowej i wyrażają historycznie ukształtowany zespół idei, wiedzy, poglądów i postaw społecznych wobec morza jako kluczowego elementu polityki morskiej państwa oraz jako środowiska pracy, twórczości i innych form aktywności człowieka²².

Morska struktura świadomościowa jest wytworem całego procesu wychowawczego, jest końcowym wytworem realizacji edukacji morskiej. Od tych całościowo i równolegle sprzężonych ze sobą praktyk wychowawczych i struktur świadomościowych zależeć będzie również status morskiej socjologii wychowania lub szerzej — system doktrynalny nauk o morzu.

Reasumując można założyć, iż szanse utrwalania i rozwijania może posiadać jedynie taki system wychowania morskiego, który będzie powszechnie akceptowany i twórczo rozwijany. Ze zbiorów historycznie ukształtowanych systemów instytucjonalnych rozwija się bowiem każdorazowo ten, który aktywnie wspiera bazę gospodarki morskiej przyczyniając się do jej efektywnego funkcjonowania i rozwoju. Na tym podłożu kształtować się też może system teoretyczny, który motywuje i wspiera w danych warunkach zarówno jednostki jak i zbiorowości społeczne do rzetelnego wykonywania ról społecznych związanych z morzem i praktyką wychowawczą.

²¹ Zob. *Polityka morska PRL. Rozwinięte założenia*, Warszawa 1984, s. 30 - 31.

²² *Ibidem*, s. 49.

3. PROBLEMY SOCJOLOGII KULTURY MORSKIEJ

Analiza intensywności oddziaływań kultury w systemie pracy poszczególnych załóg pływających i na lądzie wskazuje na konieczność zdecydowanego zwiększenia morskich funkcji kulturotwórczych i ideologicznych zarówno na statkach, jak i w innych instytucjach morskich²⁸.

Proces ten jest powolny i bardzo swoisty. Dawni chłopci i robotnicy przekształcili się w ludzi morza, lecz równocześnie kadra oficerska-na statkach wyodrębniła się jako warstwa przodująca i tworzy elitę morską, którą reprezentuje przede wszystkim kult wiedzy, wykształcenia i fachowości. Równocześnie jednak, szczególnie wśród załóg pokładowych, utrzymuje się dawna, tradycyjna kultura²⁴.

Dotychczasowe badania wskazują, iż w obszarze kultury ludzi morza występuje dążenie do:

1) rozwoju i wzbogacania dorobku morskiej kultury narodowej i upowszechniania postępowych treści kultury światowej,

2) wzbogacania i zaspokajania potrzeb w zakresie kultury morskiej całego społeczeństwa,

3) ożywiania i utrwalania autentycznego uczestnictwa w twórczości marynistycznej, w kształtowaniu aspiracji morskich narodu i państwa socjalistycznego,

4) rozbudowy i modernizacji środków twórczości i przekazu wytworów kultury,

5) aktywizacji instytucji oświatowo-kulturalnych i ich przekształcanie zgodnie z podstawowymi interesami społeczeństwa²⁵.

Takie właśnie ukierunkowanie przemian i rozwoju morskiej polityki kulturalnej implikuje szereg założeń teoretycznych. Można je sformułować w kilku tezach wymagających weryfikacji badawczej:

1. Uznanie nierozzerwalnego związku edukacji morskiej z polityką i ekonomią morską oraz kulturą ludzi morza.

2. Uznanie powszechnej edukacji morskiej narodu niezbędnej dla realizacji podstawowych wartości kultury morskiej, a zwłaszcza ochrony naturalnego środowiska życia człowieka.

3. Uznanie faktu, iż wraz z rozwojem gospodarki morskiej i kształtowaniem się nowej kategorii ludzi morza postępował rozwój kultury morskiej.

4. Tworząc nową kulturę ludzie morza równocześnie rozwijali własne potrzeby i zainteresowania oraz tworzyli nowe instytucje kulturalne.

²³ S. Ludwig, *Istota i cele wychowania morskiego*, Oświata Dorosłych 1966, nr 6, s. 12; tenże, *O zmianę w popularyzowaniu morza*, Tygodnik Morski 1959, nr 40, s. 1; B. Miazgowski, *Kultura morska w Polsce*, Gdynia 1959, s. 6.

²⁴ Por. M. Czerwiński, *Upowszechnianie kultury a struktura społeczna*, Warszawa 1969, s. 5.

²⁵ Por. J. Kossak, *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Warszawa 1974, s. 12.

5. Kultura morska stanowi istotny czynnik integracji ludzi morza i ważną płaszczyznę współpracy międzynarodowej²⁶.

By jednak pełniej uchwycić procesy przechodzenia od biernej percepcji kultury morskiej do świadomego uczestnictwa w kulturze, od kultury rozrywkowej i spontanicznej do odpowiedzialności i współodpowiedzialności za charakter kultury narodowej, od kultury narodowej do różnorodnych form twórczości marynistycznej jak i nowoczesnych form kultury, należy podjąć szerokie badania nad tymi problemami, podjąć pracę nad nową tematyką badawczą, łączyć wszelkie procesy przemian strukturalnych w gospodarce morskiej z analizą naukową.

Badania socjologii kultury morskiej wśród ludzi morza winny pójść w czterech układach²⁷:

1) badania nad przekazywaniem i przyjmowaniem kulturowych treści przez ludzi morza w bezpośrednich nieformalnych kontaktach;

2) badanie bezpośredniego przekazywania kultury w ramach formalnych instytucji na statkach;

3) badanie pośredniego przekazywania kultury poprzez środki masowego przekazu;

4) badanie bezpośredniego wpływu pozastatkowych instytucji kulturalnych na kulturę i życie ludzi morza.

Badania te powinny obejmować różne dziedziny kultury i szersze zbiorowości społeczne. Konfrontacja ideologiczna i polityczna w oświacie i kulturze znajduje nierzadko wyraz w dążeniu sił destruktywnych do rewizji celów socjalistycznego wychowania, kultury i nauki, programów i podręczników oraz zasad świeckości i państwowości systemu edukacji narodowej. Problemy intensyfikacji pracy ideowo-wychowawczej i kulturalno-oświatowej należy rozpatrywać w szerokim kontekście uwarunkowań społeczno-ustrojowych i uznać za ważne dziedziny badań naukowych i pracy instytucji wychowawczych.

4. PROBLEMY SOCJOLOGII KOMUNIKACJI MORSKIEJ

Z powyższymi stwierdzeniami łączą się zachowania komunikacyjne ludzi morza. Marksistowska interpretacja komunikowania ujmuje je jako istotny element procesu edukacji, a instytucje i środki komunikowania — jako składniki czy też układy efektywnego funkcjonowania systemów wychowawczych²⁸. Komunikowanie jest też ważnym procesem społecz-

²⁶ Ibidem, s. 12 - 14.

²⁷ Przyjmuję te układy za A. Kłoskowską, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981, s. 330 - 370.

²⁸ Zob. L. Biskey, *Zur Kritik der bürgerlicher Massenkommunikationsforschung*, Berlin 1975, s. 5 i p.; T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe*, Kraków 1978, s. 70; *Słownik socjologii marksistowsko-leninowskiej*, Warszawa 1969, s. 245.

nym, a jako postać interakcji semiotycznej jest on również procesem kulturalnym²⁹.

Trudno kusić się w tym miejscu na analizę definicji komunikowania. Niemniej warto wyszczególnić kilka cech odnoszących się zwłaszcza do komunikowania morskiego. Masowe komunikowanie morskie jest przede wszystkim procesem przekazywania informacji, idei, emocji, umiejętności. Szeroki zakres komunikowania się nie tylko sprzyja efektywniejszej pracy na morzu, ale jest również ważnym czynnikiem edukacji morskiej³⁰.

Trudno też mówić o skutecznej działalności na morzu i lądzie bez rozumienia i porozumienia jednostek i grup społecznych. Stąd komunikowanie morskie można uznać za proces, dzięki któremu rozumiemy innych i z kolei sami staramy się być zrozumianymi³¹.

Komunikowanie morskie należy uznać również za oddziaływanie rozumiane jako określony sposób modyfikowania zachowań, postaw i stereotypów. W modelu tym wyodrębnić można:

- nadawcę, tj. oddziałującego na zachowania jednostek i grup społecznych;
- przekaz stanowiący pewien zbiór treści wpływających modyfikująco na postawy i zachowania;
- kanał, którym przekaz dociera do odbiorcy, np. słowo, film, obraz itp.;
- odbiorcę (jednostkę lub grupę), do którego pewnym kanałem dociera odpowiedni przekaz.

Oczywiście oddziaływanie to może przybierać różną postać i być wywoływane przy użyciu zarówno znaków jak i symboli, dzięki którym m.in. możliwy jest ruch statków na morzu³².

W procesie komunikowania morskiego należy wyróżnić zarówno procesy tworzenia i integracji wspólnot ludzi morza przy użyciu m.in. języka, jak i proces interakcji przy pomocy różnych symboli, przede wszystkim przez pracę³³.

Wreszcie komunikowanie morskie należy traktować nie tylko jako proces wymiany spostrzeżeń i wrażeń ale również jako środek, przez który wyrażane są normy, oceny, wartości, przydzielane role i ujawniane są oczekiwania, a także m.in. dewiacje³⁴.

²⁹ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1983, s. 285.

³⁰ A. Ayer, *What is Communication*, w: *Studies in Communication*, London 1955, s. 13-20.

³¹ Zob. M. Anderson, *What is Communication*, *Journal of Communication* 1959, s. 4 - 5.

³² Por. T. Anastasia, *Communicating for Results*, Menlo Park 1972, s. 5 i n.; T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1969, s. 228 — i inni.

³³ Por. G. Gerbner, *Mass Media and Human Communication Theory*, w: F. Dance, *Human Communication Theory*, New York 1967, s. 40 i n.

³⁴ Por. M. de Fleur, *Theories of Mass Communication*, New York 1966, s. 80

W tym ujęciu morskie komunikowanie może występować jako równoległy proces edukacji bądź jej element. W znaczeniu najszerszym morskie komunikowanie masowe, proces edukacji przekracza zarówno zakresem, intencjonalnością jak i skutecznością i kierunkiem oraz efektywnością oddziaływać.

Współczesny człowiek dysponuje całym bogactwem środków komunikowania, wśród których mowa jako naturalny i bezpośredni oraz spersonifikowany środek komunikowania odgrywa zasadniczą rolę. Stąd chyba też środek komunikacji bywa często sprowadzony do: a) języka; b) środków językowych lub wszelkich systemów znakowych; c) kodów, które są oparte na konwencjach i pozwalają konstruować przekazy (alfabet, kod Morse'a, sygnalizacja); d) nośników sygnałów; e) środków pozwalających na powielenie, transmisję bądź odbiór przekazu, a więc odbiornik radiowy i telewizyjny, radiostacja czy też prasa drukarska i wreszcie instytucji, które tworzą przekazy, którymi mogą być nie tylko prasa, radio i telewizja, ale także szkoła czy też klub bądź drużyna żeglarska. Środki komunikacji bywają na ogół szeroko pojmowane. W ich klasyfikacji E. Sapir rozróżnia pewne podstawowe techniki albo procedury prymarne oraz pewne wtórne techniki, które ułatwiają proces komunikowania³⁵. Z kolei taksonomia R. Bretza przedstawia podział tych środków według rodzajów przenoszonych znaków³⁶.

Podział zaproponowanych przez A. Kłoskowską środków komunikowania uwzględnia kryteria trwałości przekazu oraz styczności społecznej nadawcy i odbiorcy³⁷. Natomiast Goban-Klas ze skrzyżowania tych kryteriów wprowadza następujące typy środków komunikowania:

- a) nietrwałe bezpośrednie (jak mowa);
- b) nietrwałe pośrednie (radio i telewizja);
- c) trwałe pośrednie (pismo i druk);
- d) trwałe bezpośrednie (rysunek tworzony w obecności widzów)³⁸.

W uproszczonej postaci środki masowej komunikacji morskiej można także podzielić na bezpośrednie i pośrednie oraz sprzężone łańcuchem związków czasowych i przestrzennych. Środki te oczywiście mogą być względnie trwałe i nietrwałe, jednokrotnego lub wielokrotnego oddziaływania.

Wykorzystywane są one zwłaszcza w edukacji morskiej prowadzonej m.in. przez instytucje oświatowo-wychowawcze i w pracy na morzu.

i n.; *Massowaja informacija w sowietskomyj promyszlennyj gorodzie*, pod red. B. A. Gruszina, L. A. Onikowa, Moskwa 1980, s. 19-81; T. Goban-Klas, *Rola pracy w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych*, Zeszyty Prasoznawcze 1975, nr 2, s. 5-20.

³⁵ Zofe. E. Sapir, *Communication*, w: *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York 1931.

³⁶ R. Bretz, *A Taxonomy of Communication Media*, New York 1971.

³⁷ A. Kłoskowska, *Spoleczna sytuacja komunikowania*, Studia Socjologiczne 1974, nr 4, s. 113-129.

³⁸ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe*, s. 81.

5. PROBLEMY MORSKICH ZBIOROWOŚCI TERYTORIALNYCH

Istotną cechą życia ludzi morza jest niemalże jednoczesne uczestnictwo w wielu różnych grupach i zbiorowościach. Charakter pracy ludzi morza odrywa ich często od miejsca zamieszkania. Dalekie i długotrwałe rejsy, identyfikacja z jednej strony z wąską grupą zawodową na statku, z drugiej zaś z całym miastem, często utrudniają jednoznaczne zaliczenie ich do określonej społeczności.

Z reguły, w przypadku ludzi morza, ważne znaczenie w ich życiu odgrywa miasto portowe, jako określony typ społeczności terytorialnej. Wyodrębnienie problematyki socjologicznej miasta portowego nie jest ani łatwe, ani proste, lecz konieczne. Wydzielenie takie może ułatwić podejmowanie dyskusji na ten temat oraz sprzyjać wypracowaniu teoretycznych i metodologicznych podstaw tej nauki. Kryterium wyodrębniania zachowań, których wyjaśnianie stałoby się przedmiotem socjologii miasta portowego należy szukać w gospodarce morskiej, a w szczególności w miejscu i roli portu w układzie strukturalno-funkcjonalnym kraju, regionu i miasta.

Specyficzności funkcji społeczno-gospodarczych portów (zwłaszcza morskich) dopatrywać się należy w ich funkcjach transportowych, handlowych, przemysłowych czy też miastotwórczych i regionotwórczych. Porty morskie w układzie sieci transportowej stanowią punkty transportowe. W tym aspekcie nabierają one dużego znaczenia ze względu na to, że następuje w nich zamiana środków transportu pracujących w dwóch różnych środowiskach, a mianowicie w morskim i lądowym lub śródlądowym. Środowiska te są różne nie tylko pod względem przyrodniczym i ekonomicznym, ale również społecznym i kulturowym. Port jednak jest głównie miejscem przeładunku i zmiany środka transportu towaru w obrotach z udziałem drogi morskiej. Tak jak statek i inne środki transportu dalekiego zasięgu są po to, aby dobra rzeczowe transportować, tak port morski jest po to, by je przy pomocy swego zespołu technicznego i ludzkiego przeładowywać, przewodzić pomiędzy środkami transportu zaczynającymi i kończącymi swój bieg w porcie.

Porty morskie, a zwłaszcza uniwersalne, to także miejsce, w którym ładunki eksportowane i importowane drogą morską są przedmiotem handlu. Zabiegi handlowe jakim podlegają ładunki w portach i miastach morskich sprowadzają się głównie do:

— operacji związanych z manipulowaniem ładunkami znajdującymi się w porcie, m.in. ich składowaniem, sortowaniem, przepakowywaniem, kontrolą itp.;

— operacji handlowych wyrażających się m.in. w transakcji kupna i sprzedaży oraz reeksportu bezpośrednich kontaktów pomiędzy producentem i konsumentem.

Port morski stanowiący ośrodek działalności transportowej i handlowej stwarza jednocześnie korzystne warunki do lokalizacji przemysłu. Znaczna oszczędność kosztów transportu między portem a zakładem pracy sprzyja tej lokalizacji.

Biorąc pod uwagę zasięg terytorialny obszaru, na którym funkcjonują zakłady przemysłowe określane umownie „przemysłem portowym”, wyróżnia się w nich różne usytuowanie w stosunku do przestrzeni portu, tj. jego akwatorium i terytorium będących w zasięgu organów zarządzania portami morskimi:

- przemysł zlokalizowany w samym porcie handlowym,
- przemysł zlokalizowany w samym mieście portowym,
- przemysł zlokalizowany poza portem i miastem, lecz w jego najbliższym sąsiedztwie.

Zasięg terytorialny przemysłowej funkcji portu ma charakter umowny, gdyż mogą w tym względzie przeważać bądź to funkcje lądowe, bądź morskie.

Port morski jest podstawowym czynnikiem miastotwórczym i regionotwórczym. Stąd też na pojęcie miasta portowego składają się głównie: port — będący miejscem przeładunku i macierzystą bazą taboru morskiego; miasto — stanowiące bazę usługową dla pracy portu oraz miejsce lokalizacji przemysłu morskiego i instytucji związanych bezpośrednio i pośrednio z morzem. Analizując wzajemny funkcjonalny stosunek portu do miasta, ich wielkość, a także lokalizację możemy wyróżnić małe, średnie i wielkie miasta portowe.

Przeważająca ilość miejscowości nadmorskich umieszczona jest tam, gdzie są najdogodniejsze warunki. W miejscach tych powstają równocześnie bazy połowów, porty rybackie o zasięgu lokalnym i dalekomorskim połączone z miastem portowym lub z wyodrębnionym zespołem miejskim. Liczne nadmorskie miejscowości wczasowo-sanatoryjne posiadają niewielkie obsługujące je porty. W takim wypadku udział portu w mieście nie jest wiodący.

Można też mówić o miastach położonych w pobliżu morza, które dopiero w trakcie swego rozwoju osiągnęły brzeg morski, jak również o takich, które lokalizują się w pobliżu baz morskich.

Zakres zainteresowań socjologów tymi problemami może obejmować prowadzenie badań empirycznych, budowę teorii, jak też konstruowanie zasad socjotechnicznych, czyli zaleceń dla praktyki.

VI. ZAKOŃCZENIE

W opracowaniu niniejszym zaprezentowano makrostrukturalny aspekt socjologii morskiej. Uwypuklenie nowych obszarów rzadko poruszanej problematyki wymaga dalszych usystematyzowanych badań i stworzenia

konkretnego programu badawczego, w ramach którego mieściłyby się m.in. problemy socjologii polityki morskiej i socjologii edukacji morskiej, socjologii kultury morskiej i komunikacji czy też problemy przymorskich społeczności terytorialnych.

Doniosłe znaczenie dla teoretycznej konstrukcji socjologii morskiej posiadają również badania w zakresie socjolingwistyki morskiej badającej społeczno-kulturowe uwarunkowania języka ludzi morza. Badanie więc nie tyle tego, jak się mówi, lecz dlaczego tak się mówi i co się mówi w kręgach ludzi morza — nie może być obojętne dla tej dyscypliny. Działanie takie mogłoby stanowić pewien krok w kierunku uporządkowania i dalszej budowy teorii socjologii morskiej. Aczkolwiek analizy te stanowią odrębne zagadnienia, należy je widzieć w globalnym kontekście socjologii morskiej i w powiązaniu z badaniami prowadzonymi w innych krajach.

Swoistość cywilizacji morskiej znajduje swój wyraz w różnorodności zadań naukowych, które stawia ona socjologom i działaczom. Zadania te obejmują obszary, jakie występują w globalnej strukturze gospodarki światowej, a ponadto obejmują program, którego źródła znajdują się w tych społeczno-kulturowych procesach, jakie kształtują cywilizację morską krajów socjalistycznych.

Ludzie morza funkcjonują jako złożone układy społeczne w wielu obszarach rzeczywistości. Świat społeczny ludzi morza w tej opcji, to sieć struktur i interakcji będących rezultatem aktywności oraz działania wielu nader złożonych czynników. W całości jednak globalny świat ludzi morza ulega ciągłym przemianom dialektycznym i podlega nieustannym związkom przyczynowo-skutkowym.

Powyższe okoliczności społeczno-kulturowe odnoszą się do przedmiotu badań socjologii morskiej. Idzie zwłaszcza o rozwój na szerszą skalę badań porównawczych nad różnymi typami społeczności morskiej, ukierunkowanie badań nad problematyką zachowań społecznych i interakcji wewnętrznych w ramach różnych społeczności oraz zewnętrznych — wchodzących w ramy przymorskich społeczności terytorialnych.

RESEARCH FIELDS OF MARITIME SOCIOLOGY IN POLAND

Summary

The article is a part of the maritime territorial communities research project realized in the Institute of Sociology of the University of Szczecin.

The purpose of the article is to present theoretical and methodological formulations of maritime sociology in Poland. It is composed of introduction and 4 parts.

The first part presents the subject-matter of maritime sociology as a sociological sub-discipline dealing with the description and explanation of various aspects of life of people connected with the sea and the sea region.

The second part discusses the connection between maritime sociology and other research disciplines.

The third part describes the functions of maritime sociology.

The fourth part is devoted to the new lines of maritime sociology research, to which the author includes the problems of:

- the sociology of maritime policy;
- the sociology of maritime culture;
- the sociology of maritime communication,
- the sociology of maritime territorial communities.